Михај. Н. Радан[1]
Западни универзитет у Темишвару[2]
Филолошки, историјски,
филозофски и теолошки факултет
Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији

УДК 811.163.41’282:004.65
811.163.41’282.4(498.52):811.135.1
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.46

СИНТЕТИЧКИ ПРИКАЗ УТИЦАЈА РУМУНСКОГ ЈЕЗИКА НА ГОВОРЕ КАРАШЕВАКА

У уводном делу рада дате су најосновније карактеристике карашевске етничке енклаве уз истицање специфичних услова њеног развоја током векова, након чега су веома сажето набројани резултати процеса страног утицаја, посебно румунског, на прозодијском, фонетско-фонолошком, синтаксичком и морфолошком нивоу карашевских говора.
У другом делу рада детаљније су описани процеси проузроковани румунским утицајем, билингвизмом и другим чиниоцима у лексици карашевских говора. У закључцима сажето су наведени узроци и последице вишевековног развоја у румунском окружењу на лингвистичком плану, као и контаката карашевског са румунским живљем и билингвизма Карашевака.

Кључне речи: Банат, Карашевци, карашевски говори, румунски утицај, интерференције, резултати румунског утицаја, билингвизам

1. Пошто се почев од друге половине XIX века све до данас о Карашевцима много писало, више него о било којој словенској мањини у Румунији, навешћемо у овом уводном делу веома сажето *најосновније податке* о њима.

Карашевци, познати још и под именом Крашовани, јесу словенска етничка енклава која обухвата седам насеља смештена у јужном делу румунског Баната, у подножју највеће банатске планине Семеник, недалеко од града Решице, наиме: *Карáшево* (Caráșova, 1333)[3], *Јáбалч'е* (Iabálcea, 1564), *Лýпак* (Lúpac, 1598), *Клокóтич'* (Clócotici, 1690–1700), *Рáвник* (Ráfnic, 1690–1700), *Нéрмић'* (Nérmet, 1723) и *Вóдник* (Vódnic, 1723). Данас су житељи ове енклаве католичке вероисповести али су, према бројним индицијама, у прошлости припадали Православној цркви.

Карашевска етничка енклава привукла је пажњу бројних истраживача захваљујући њеним архаичним *говорима* и *обичајима*, специфичној *народ-*

[1] mradan54@yahoo.com; mihai.radan@e-uvt.ro

[2] Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији који финансира Савез Срба у Румунији.

[3] У заградама дати су званични румунски називи за свако насеље и година када су први пут споменута у документима.

ној ношњи, католичкој вероисповести, посебној *националној свести* и менталитету, и позната је у стручној лингвистичкој, етнолошкој, фолклористичкој и историјској литератури.

На основи досадшњих лингвистичких истраживања установљено да су карашевски говори српски штокавски говори екавског типа који спадају у најархаичније српске говоре (Милетић, 1903; Petrovici, 1935; Ивић, 2001; Радан, 2015). Етнолошка истраживања констатовала су да су обичаји Карашевака у суштини српски, што значи да су са етничког становишта део српског етничког корпуса.

За боље разумевање посебног карашевског говорног типа неопходно је истаћи да су од пресудног значаја за њихову еволуцију и обликовање била следећа два фактора:

а) скоро двомиленијумски непосредни контакт и суживот банатских Јужних Словена, укључујући ту и Карашевке, са банатским влашким /румунским/ живљем, као и вишевековни контакт, често и суживот, са другим несловенским етничким групама – Грцима, Турцима, Немцима, Мађарима и др.;

б) скоро двомиленијумски развој ових говора на самој периферији српског етничког и лингвистичког ареала и релативна изолованост од масе својих сународника.

Развој у таквим специфичним условима непосредног контакта или/и суживота са другим несловенским етничким заједницама фаворизовао је, с једне стране, конзервативност у говору ради очувања словенског, српског етничког идентитета, а с друге стране, узроковао је покретање иновативних процеса балканистичког типа, што ћемо истаћи даље у овом раду. У сваком случају, румунски утицај треба разматрати у ширем балканском контексту, тј. неопходно је извесне процесе које су изазвале промене у КГ разматрати и укључити у шире балканистичке појаве и повести рачуна о интерференцији различитих језичких система.

2. Процеси изазвани утицајем претежно *румунског* и, у мањој мери, *других језика* у карашевским говорима или подржани *романским супстратом*

2.1. Прозодија

Највеће промене изазване страним утицајима, у првом реду румунским, претрпео је акценатски систем. Стари карашевски двоакценатски систем (Petrovici, 1935: 37-38; Ивић, 2001: 279; Радан, 2007: 25; Радан, 2011: 164-165) упрошћен је под утицајем румунског акценатског система у једноакценатски. До упрошћавања је дошло губљењем квалитативне (интонационе) и квантитативне опозиције, те је на тај начин добијен један акценат,

експираторан, сличан румунском и оном из призренско-тимочке дијалекатске области.

Будући да такву аналитизацију акценатског система налазимо, осим на призренско-тимочком терену, и у бугарском и македонском језику, треба овај процес разматрати не само у вези са румунским утицајем који је, несумњиво највише допринео његовој имплементацији, већ и у ширем контексту балканистичких процеса (детаљније види код Радан, 2009: 291-296). Иначе, овај процес захватио је и остале српске говоре у румунском Банату – види свинички говор (Томић, 1984) и говор темишварских Срба (Ивић, 1990: 191).

2.2. Фонолошки ниво

2.2.1. *Полугласник* (ь) конзервисан је у фонолошком систему четири карашевска говора, и то у говорима Кл, Л, Н и В: *пь́ањ, сидь́на*, *немь́ч'ки, котьл, тьмни́ца* и др. У условима вишевековног непосредног језичког контакта карашевских са румунским банатским говорима, у којима постоје веома сличне фонеме - *ă, â* - (на пример *gând, amănat, măi*), процес позајмљивања био је врло јак и, заједно са неким другим узроцима (нпр. мешовити бракови), допринео је консолидацији полувокала у већини КГ, односно успоравању развоја **ь** у ***а*** (Радан, 2009: 294; Радан, 2015:102-130). У наведеним говорима у току је тенденција преласка **ь** у ***а***, која се испољава најчешће у речима у којима полувокал није под акцентом а његов изговор може бити делимично или потпуно изједначен са вокалом ***а***: *но́к^{ь}т*, *о́ва^{ь}с* /*о́вь^{а}с*/, *о́сам* /*о́са^{ь}м*/ (Радан, 2015:103-112), али када је **ь** акцентован по правилу чува се.

У говору Равника, где је **ь > ę**, запажена је јача тенденција замене рефлекса полугланика **ę** са ***а*** него тенденција прелаза **ь** у ***а*** у говорима Кл, Л, Н и В. У говорима К и Ј , уз ретке изузетке (*пь́нда* „вребање, заседа“ /<rum. *pándă*/, *bьrfítam* „оговарати“/<рум. *a bârfi*/), **ь > а:** *да́н, па́ањ, сеј́да́н, нęма́ч'ки, кота́л, тамни́ца,* а у говору Равника **ь > ę:** *дęн, пęањ, сидęна, нęмęцки, котęл, тęмни́ца.*

2.2.2. *Тенденција декомпоновања вокалног* ***р*** (***р̥***). Процес је мањег интензитета у говорима К, Р и Н, јачи је у говорима Кл, Л и В, а најјачи у говору Ј. Процес се састоји у развијању било редукованог, било потпуног полувокала обично испред, ређе иза ***р̥*** (секвенце ***ър, р^{ъ}***): *ч'р̥́в^{ф}* (К, Р), *ч^{ъ}р̥́в^{ф}* (Р, К, Н, Кл), *чьрв^{ф}* (Ј, Л, В, Кл); *цр̥́ква, ц^{ъ}р̥́ква* (К, Н, Р), *цьрква* (Ј, Л, В, Кл); *мр̥та́вац, м^{ъ}р̥та́вац* (К), *м^{ъ}р̥те́вац* (Р), *мьрта́вац* (Ј), *мьрть́вьц* (оКГ). У говору Ј ***р̥*** је скоро у свим позицијама девокализовано.

У свим КГ, у некима у већем, а у другима у мањем обиму, девокализација ***р̥*** јесте делимична. Међутим, у свим КГ има примера у којима је етимолошко вокално ***р̥*** у потпуности девокализовано, па се тада испред или иза њега развија пун вокал **ь**, ***а*** или ***е***, чак и ***о***: *дьржи́м* (Ј, Кл, Л, В), *раптињач'а* (К) „хрптењача, кичма“, *дрę'во* (КГ), *трепе́зник* /али и *тр̥пе́зник*/ (<трпеза)

(К) „стољњак“, *строч'ени́ца* (<срчаница) (Л) „дрво које спаја колске трапове“, *ч'ервéн*, и др.

Из горе изложених чињеница, намеће се закључак да *вокално* ***р̥***, у свим КГ изузев у говору Ј, упркос недоследном изговору још увек чува статус носиоца слога, али преостаје само један мали корак да се процес декомпоновања вокалног ***р̥*** у потпунусти заврши.

2.2.3. *Тенденција декомпоновања вокалног* ***л̥*** (***л̥***).

Место вокалног ***л̥*** могу се јавити секвенце: *ъ̊л* (ређе *ьл̥*) и *ьл* : *дъ̊́бок* (К) – *дьлбок* (оКГ), *кл̥́цнем* (К). *кьл̥́цнем (*КГ) и *кьл̥цнем* (Кл, Л, Н) „гурнути, ударири лактовима“. Изговор ***л̥***, исто као и ***р̥***, је недоследан, колебљив и осцилира у свим КГ. Присутна је тенденција да ***л̥*** развије уза се најчешће полувокал *ь* или, у ретким примерима, пун вокал *а, о* и *у*: *јáбалка* (К, Р, Л) – *јáбаълка* (Кл, Ј, Л, Н, В) - *јáбьлка* (Ј, Н), *калбасúца* (КГ). У неколико речи забележен је рефлекс *у*: *дýжан*, *Бугар, Дугалúја* (надимак), *сузýка* /*Сут мь'нач'ко сузýка*); овај рефлекс је продро не тако давно у КГ под утицајем српског језика. Паралелно, у неким од наведених речи употребљавају се и облици са *вокалним л* (*дл̥́жан, дьлжан*).

Прасловенске групе *ъл,, лъ, ль* еволуирале су у *ъ̊л*, *ьл̥, ьл* и *л̥* - оне су у КГ наслеђене из прасловенског језика. Будући да сличне секвенце постоје и у периферним јужнословенским говорима (срп., буг., макед.), у случају КГ треба имати у виду да су романски супстрат и поготово контакт са румунским банатским говорима деловали у правцу конзервације *ьл* (*м*ожда и *ъ̊л*) у карашевском фонолошком систему (в. Радан, 2015: 131-134).

2.2.4. *Чување консонанта* ***ф***

Јака позиција фонеме ***ф*** у КГ у великој мери јесте последица језичких интерференција и утицаја првенствено румунског, али и других језика – немачког, мађарског, турског (в. и Реметић, 1997; 157; Ивић, 1991: 95; Радан, 2015: 169-174), с којима су Карашевци током векова били у непосредном контакту. У свим тим језицима ова фонема има јаку позицију у фонолошком систему. Лексичке позајмљенице из наведених језика учврстиле су позицију овог консонанта у фонолошком систему КГ. Илустрације ради, дајемо неколико примера позајмљеница из наведених језика у којима је и консонант *ф*:

- из рум.: *фýста* „сукња“, *флóкав* „длакав“, *пóфта* „апетит, прохтев“ и др.;
- из нем.: *фирáнга* „завеса“, *штрúмфе* „чарапе“, *фр̥тáљ* (<нем. или мађ), *лýфт* и др.
- из мађ.: *фúрис* „тестера“, *фишкáр* „адвокат“, *фибиро́в*^{ф} „управник округа“ и др.;
- из тур.: *фитúљ* „шибице“, *фáјда* „корист“, *фúшек* „папирната кесица“, *сóфра* „сто“ и др.;
- из грч.: *карáнфил, скáфа* „чанак“, *тр̥пéзник* и др.

2.2.5. *Чување консонанта* ***x***

Овај стари консонант се у знатној мери изгубио али не у потпуности, те је и данас конзервисан у бројним лексемама.

У већини случајева почетно *x* је нестало: *аљúна* „губер, вунени покривач“ (вар. ређе *ˣаљина*), *рáна* „храна“, *лáдно*, *árч'им* (*ˣárч' им*), али је ипак очувано у доста лексема (*хáла /*вар. *ála*/, *хájда /*вар. *ájда, ˣájда/*), нарочито у позајмљеницама (*хектáр, хиљáда*).

Средишње *x* се губи (*дóди* „долази“, *издáне, усáне*) или се у створеном хијату замењује са *j или в* (*тúјо, замáвнем, надýвам*), али је у овој позицији конзервисано само у неколико топонима и антропонима (през. *Михájла,* микротопоним *Махáла* – В), и у неким позајмљеницама (*парохúја /*вар. *парокúја*).

Третман финалног *x* различит је: *грéј*, *óри* „орах“, *мá* „мах“, *мáв* „маховина“, *пáзука, плéк*). У последње време, под утицајем савременог српског/хрватског и све снажнијег румунског језика *x* почиње да се консолидује, стабилизује у консонантском систему КГ (*хартúја, хармонúка /*али и *армонúка*/) и др. (в. Радан, 2015: 174-182).

2.2.6. *Африката* ***s***

Овај консонант налазимо ређе у неким словенским лексемама – *свéзда*, *сéба* „врста птице“, *свóнац*, *свóнар, сврнú* „зујати, цврчати“ и др., а много чешће у румунским позајмљеницама – *сáрка* „шећер“ (<рум. бан. *dzăhar*), *бýса* „усна“ (рум. бан. *budză*), *спýса* „врућ пепео, пепео са жаром“ (рум. бан. *spúdză*), *спећáса* „компонента разбоја за ткање“ (рум. бан. *spećádză*), *сулýф* „сулуф, коврџа“ (рум. дијал. *dzulúf*), *сáра* „кисело млеко“ (рум. *zără*), па и у ономастици: *Мáсера* – К, Кл (рум. *Măzăre*), *Сáма* – Н (рум. *zeámă*). Африката *s* јавља се и у говорима других српских дијалеката (призренско-тимочка област, косовско-ресавски, зетско-сјенички), као и у бугарским и македонским говорима (в. Радан, 2007: 256; Radan, 2009: 194-195, Радан, 2015: 182–186; Petrovici, 1935: 113). Африката *s*, наслеђена из консонантског система заједничког српског и хрватског језика, односно из старословенског, одржала се је и консолидовала у КГ највероватније захваљујући утицају румунских банатских говора у којима је *s* врло добро заступљена, можда и захваљујући другим балканистичким чиниоцима (в. Petrovici, 1935: 112–114; Радан, 2015: 182–186).

2.2.7. *Најновији иновативни процеси*

Задњих деценија уочили смо у говору млађе и средње генерације Карашевака из Кл, Л, Р и В тенденцију изговарања карашевских африката *ч'* , *ћ', џ'* и *ђ'* као у стандардном језику и у већини српских и хрватских дијалеката: *ч, ћ, џ, ђ.* Највероватније је овај процес подстакнут утицајем српског, а после 1990. године и хрватског језика, посредством средстава јавног информисања (радио, телевизија) или у све чешћим контактима са Србима и Хрватима из бивше Југославије. Ова тенденција јесте и резултат унутрашњих

процеса, свакако подстакнутих и најновијим повећаним утицајем српског и хрватског језика, који су са великим закашњењем наставили развој као и у већини дијалеката са српскког/хрватског језичког ареала.

2.3. Морфолошки и синтаксички ниво

За разл. од осталих српских говора из румунског дела Баната, *балканистички процеси* у мањој су мери дотакли морфолшки ниво КГ (нпр. *конзервисана синтетичка* (архаична) *деклинација*). Међутим, за поједине морфолошке и синтаксичке особине КГ објашњење треба тражити у страним утицајима, првенствено у утицају румунског језика (в. Радан, 2009: 296-300).

Износимо у наставку најважније иновације балканистичког типа у морфолошком систему КГ.

2.3.1. *Аналитичка компарација придева* (понегде и код других врста речи /именица, глагола/) најмаркантнија је иновација на морфолошком нивоу у чијој основи лежи романски супстрат и, у том склопу, уттицај румунског језика, који је само подржао и појачао продор аналитизма у КГ: *по́ гла́дан, на́ј па́метна*; *по́ јунак, по́ ма́јстор, по́ бижи́* (*Пе́тар по́ бижи́* /"трчи, бежи"/ *од Мико́ле*!) (в. Радан, 2007: 257; Petrovici, 1935: 169–170). Као што се види из наведених примера, у КГ компаратив и суперлатив се граде исто као у румунском језику и у језицима источног дела Балканског полуострва (бугарски, македонски, српски говори призренско-тимочке дијалекатске области): КГ *по́ ви́сок* (уп. рум. *mai înalt*, буг. *по-висок*), *на́ј ви́сок* (рум. *cel mai înalt,* буг. *най-хубав*),

Сачувана су неколико примера синтетичког компаратива придева: *млађ'е́ји, старе́ји, бо́љи*.

2.3.2. *Постпозиција придева* у односу на *именице* – појава настала такође под дејством румунског језика (рум. модела), али она није завршена: *си́н старе́ји, бу́рма зла́тна, се́ло вели́ко* (али и: *старе́ји си́н, зла́тна бу́рма, вели́ко се́ло*).

2.3.3. *Непостојање облика збирних именица образованих суфиксом -ад* место којих употребљавају се множински облици мушког рода: *пи́лић'и*, *гу́'ч'ић'и, пра́ци, те́лци* и др.

2.3.4. *Неразликовање посебних облика именица за количину до четири и од пет надаље* архаизми су који су опстали у КГ захваљујући утицају балканских несловенских језика укључујући и румунски језика (***три́*** – ***пе́т***: *ко́ња, но́жа, му́жа* /м.р./, *ду́ше, ру́ке* /ж.р./ *ја́гњета*, *колᵉ́на* /с.р./) (в, нпр. Тома, 1998: 171-186; Радан, 2009: 297).

2.3.5. *Упрошћавање глаголске промене - губљење инфинитива, имперфекта и аориста***.**

Инфинитив и аорист су скоро сасвим нестали, али не у потпуности. Сачувани су у малом броју *остаци* њихови: *ћ'ем дóћ'и* /вар., ређе: *ћ'ем дóсти/, óн ме пóч'асти, ýнук ти кáза*). Што се тиче имперфекта забележили смо само један пример: *мóш мú то бе́ше брúга*. Њихово губљење резултат је утицаја румунских банатских говора у којима их данас више нема (изузев у југозападном делу Румуније, у области Олтенија).

Процес губљења инфинитива тесно је повезан са снажним ширењем и употребом конструкције *да + презент глагола који се мења* у грађењу футура I. За грађење овог времена престао је да се користи инфинитив, већ конструкције веома сличне или идентичне у румунском језику: *лáм да úдем* „ићи ћу“ (в. рум.: *o să merg*), а данас се веома ретко могу чути облици Футура I са инфинитивом (*ћ'ем дóћ'и*).

2.3.6. У најважније синтаксичке балканизме убраја се *објекатска редупликација* (комбинована употреба наглашених и ненаглашених облика личних заменица у Д и А): *мéни ми дáл*, *вáм вим рéкал, тéби ти рéкал* итд. Процес има упориште у балканској *романској структури*, конкретније у *румунском моделу*, који је захватио све српске банатске говоре из румунског Баната (Младеновић, Радан, 2013; Радан, 2009: 298). Истичемо да овај процес највероватније није био обухватио КГ у време Петровићеве анкете у Карашеву 19333. године, јер га он уопште не спомиње (в. Petrovici,1935), а П. Ивић га је уочио средином прошлога века у банатским српским говорима (Ивић, 1990: 196), што значи да се процес тада почео испољавати на простору румунског Баната, дакле најновијег је датума.

2.3.7. Запазили смо у говору млађих генерација Карашеевака у задњих 3-4 деценије да је започео процес *губљења дистинкције између акузатива с предлозима* и *локатива*, али је овај процес на самом почетку и, за сад, доста слабо се испољава: *Сам бúла у Темишвáр* и др. Овај најновији процес јесте, без сумње, резултат појачаног румунског утицаја на КГ почев од друге половине XX века.

2.3.8. Такође под утицајем румунског језика (модела) започео је процес замене *локатива са предлогом о* са *акузативом са предлогом за*: *пúтам тé за њега* (уп. рум.: *te întreb de el*), *нę гóвори за Пéтра*, и др.

2.3.9. Замена облика *социјатива* (с предлогом *с/а/*) обликом *инструментала средства*: *пúшем с плáјвезам, орéмо с кóњи, га удрúл с кáменам*, *сę́ч'ем с нóжам* (али и*: пúшем плáјвезам*, *кóпам мотúком, сę́ч'ем сикúром*,…).

2.3.10. Употреба *заменичких и глаголских енклитичких облика иза одричног облика*, премда много слабијег интензитета него у другим српским банатским говорима, резултат је исто румунског утицаја из задњих неколико деценија: *нę ме брúга, нę те питáл нúтко, нę се отравúл, нę мú срамóта*, *нę нú викáл на слáвење* и још по неки малобројни примери(Радан, 2009: 299).

2.3.11. Исто под утицајем румунског језика, приметна је тенденција употребе *презента* место *футура*: *кр̫сти́мо дѐте у недѐљу, и́демо су́тра у ва́рош, до́ђ'ем о́тплани* [после подне] *кот те́бе*… (напоредо са: *ла́мо да кр̫сти́мо дѐте* ...) и др.

2.3.12. Под утицајем румунског језика *заменичке и глаголске енклитике налазе се на почетку реченице: ме пита́л дẹ си*, *Си ре́кал бра́ту ?, Смо купи́ли пра́ци, га пљу́нул пра́во у ли́це* и др.

2.3.13. *Употреба Г са предлогом од* највероватније спада у скорашње балканистичке процесе, опет под снажним утицајем румунског језика, започете у прошлом веку: *мѐсо от свињѐ, пѐро от гу́ске, обру́ч'ка от желѐза, бу́рма от зла́та* (али и: *желѐзна обру́ч'ка, зла́тна бу́рма* итд.).

2.3.14. Употреба *датива* у служби *генитива*: *ду́да пу́шки* (уп. рум. синтагму: *ţeava puştii*), *у́јка сна́ји мојо́ј* и др.

2.3.15. Тенденција *употребе акузатива* место *партитивног генитива*: *ме́тнемо папа́р и папри́ку у калбаси́цу*, *сам купи́л ма́лко ме́со* (уп. рум. *ри́пет pipér şi boiá în cârnáţi*, *am cumpărát puţínă cárne*) итд.

2.3.16. Под утицајем румунске топике поремећен је *ред речи* у КГ – в. горе претварање енклитика у проклитике, придеви иза именица и др.

2.4. Антропонимија и топонимија

Дуготрајни, вишевековни контакти Карашевака са банатским Румунима и другим етничким заједницама (Мађарима, Немцима, Турцима) и билингвизам овог живља, оставили су видљиве трагове поготово у ономастици, али и у топонимији.

2.4.1. Снажан румуунски утицај видљив је у антропонимији, нарочито код *имена* и *презимена* (51% /?/) (в. Томић, II: 238), најмање код надимака (28%) (в. Томић, II: 238; Томић, 1972: 225). Прилично јак је и утицај мађарског, а у мањој мери немачког и турског језика (Радан, 2011б; Радан, 2019; Радан, Ускату, 2022; Радан, 2022). Дајемо у наставку неколико примера ради илустрације.

2.4.1.1. *Имена*:

- румунска: *Михај, Георге, Маријус, Екатерина, Амалија* и др., јесу, у ствари, карашевска словенска имена *Миља, Ђ'у́ређ', Марјан, Ката, Љуба* преведена на румунски језик и заведена као званична имена Карашевака. Права румунска имена која су продрла у карашевску антропонимију услед мешовитих бракова карашевских житеља са Румунима јесу *Крьчун, Петронела, Елисабета, Петришор* и др.;

- мађарска и немачка: *Јáнаш, Шáндор, Вúли, Фрúца, Терезúја* и др.;

2.4.1.2. *Презимена*:
- румунска: *Ардељáн, Бишúна, Мáзера* (*Másepa*)*, Молдовáн, Мирчóња, Ýрсу* и др. (в. Радан, 2022);
- мађарска, немачка, турска и др.: *Бенéдук, Факрáч', Лáуш, Жúгмул / Гéблер, Штéц, Мúлер / Рáмбаш, Муселúн* и др.

2.4.1.3. Надимци:
- румунског порекла: *Бр̯нsул, Бусáна, Фрумóсул, Гъска, Хóра, Љимбóња, Лýпул, Пућ'ерáн, Сáма* и др;
- мађарског, немачког, турског и другог порекла: *Óлес, Ч'úкош, Кéда, Ордáш*, *Вармеђ'áш* (<мађ.); *Фéра, Фрáнниић'*, *Форштóнт* (<нем); *Бурмáз, Ч'ýма, Ћ'óркул, Ц'áфа, Шинúк* (<тур.) и др.

2.4.2. Трагови дуготрајног контакта и суживота Карашевака са румунским банатским живљем видљиви су и у **топонимији** (в. Радан, 2015 б: 172–176; Radan, 2006: 133–137; Радан, 2018).

2.4.2.1. Топоними *румунског порекла*: *Аршúца, Вьна* (Кл)*, Кустýра, Лупшáга, Мустецóња* (Р), *Пúнет, Пóмет* (К); *Фáца* (К, Н, Кл); *Тьлва* (Л, Р); *Гро́/а/па jéпи, Вькьрéц* (Ј); *Ч'опљája* (К, Кл); *Спьртýра, Бáч'ин брéк* (Кл); *Кукýј* (Ј, К); *Дóс* (Кл), *Вéлики Дóс* (В) и др.

2.4.2.2. Топоними *немачког, мађарског, турског* порекла: *Грунáр* (Р), *Мошáнда* (Ј), *Ременкóвач'а* (Н), *Рé пч'ун* (К), *Штињáк* (Кл) (<нем.); *Фољорúје* /<мађ. *folyó* „река“/, *Кьзиле лу' Шóња* (Ј) (<рум. и мађ.); *Буразéви орéси* (К)*, Балáбан* (К), *Кáраш* - ? (КГ), *Кантáр* (К) и др.

2.5. Лексички ниво

2.5.1. Од свих нивоа језичког система, најпробојнији и најмање отпоран на стране утицаје јесте *лексички ниво*. Од *временског трајања* и *интензитета страног утицаја* зависи бројност (квантитет) *позајмљеница* које ће ући у језик прималац.

2.5.2. Лексички ниво представља прву отворену капију која омогућује продор и деловање страних утицаја на остале нивое језика/говора. Процес позајмљивања румунских лексичких елемената (као и осталих иновационих процеса у другим језичким сегментима) од стране КГ треба сагледавати такође у ширем *контексту балканистичких птоцеса,* посебно онда када исте позајмљенице или иновативни процеси у КГ налазимо и у другим српским и хрватским дијалектима/говорима.

2.5.3. Први контакти предака Карашевака са влашким /румунским/ банатским живљем догодоли су се, највероватније, у *раном средњем веку (VI-VII век)* у Банату и они трају све до данас. У раном периоду тог контакта

румунски утицај је био скроман, али се он постепено повећавао достигавши свој врхунац у XX веку. Ниједан други страни утицај није био толико дуготрајан и интензиван, због тога је *румунски утицај* у КГ најјачи, али није једини!

2.5.4. *Периферни положај*, односно *изолованост* од осталих српских говора и *билингвалност* Карашевака главни су фактори који су погодовали интензивном позајмљивању румунских лексема.

2.5.5. Румунске лексичке позајмљенице обухватиле су не само *материјалну*, већ и *духовну* културу (Radan, 1984: 349) и оне се временом прилагођавају фонетско-фонолошком, морфолошком и синтаксичком систему КГ. На семантичком плану, исто као у свиничком говору, позајмљенице испољавају бројне специфичности зависно од тога како се различите генерације односе према њима (Tomici, 1974: 165).

2.5.6. До сада су урађене класификације лексичких позајмљеница на основу два критеријума, *хронолошком* и по *доменима активности* у које су ушле позајмљенице (Radan, 1974: 137–139; Radan, 1984: 343–348).

2.5.7. Румунски утицај у лексици КГ испољава се, најчешће, на два начина: а) *директним позајмљивањем/преузимањем румунских речи*, које репродукују облик и значење, које можемо сматрати *правим позајмљеницама,* и б) *калкирањем румунских термима* и *израза***.**

2.5.7.1. *Праве позајмљенице*:

а) старе позајмљенице (до XV века) (в. Radan, 1984: 343) – односе се на дужи временски период првих контаката српских са румунским говорима, у који су уврштене румунске позајмљенице које налазимо не само у КГ, већ и у говорима других српских дијалеката. У такве, највероватније спадају следеће: *дрýм, колúба, кустýра, карýца* „цицваре, колица“, *ч'утýра, шýт, брásu* „вез на рукавима женске кошуље“, *сáра, гýша, берúгата, бýsa, флýра, капýша, кóч'ина* „име овце“*, цáрина* „ливада, ораница“, *струга, ч'ýма, мýрг* „мургаст, боја затворена попут маслинове боје“, *тажáла* и др.

б) Позајмљенице ушле у КГ од XV до средине XX века: *бáрос* „велики чекић“*, привáда* „заход, нужник“, *катрýница* „запећак“, *богаци́ја, малáј* „проја“, *пузунáр* „џеп“*, тáлпа* „табан“, *фáлка* „вилица“, *кóрда* „струна“, *торогóта* „румунски дувачки инструмент, тарагот“*, лáфта* „виолина“, *мýнћ'а* „планина“, *марéц* „горд“, *вáрул /вьрул/* „братић“*, глóта* „гомила, мноштво“, *постáјка* „махуна“, *мушýрош* „кртичњак, гомилица земље“, *љéжа* „закон“, *требунáл* „судска установа, судница“, *гувéрна* „државна влада“, *фурнáл* „висока пећ (металургија)“, *томобúл* „аутомобил“*, ћ'áнка* „дењак“, *цáва* „цев“*, кóрт* „шатор“*, вражитóра /врьжитóра/* „врачара“*, виђ'éра* (син. *вúд, вúдело*), *омењúја* „човечност, уљудност“*, флóкав* „длакав“*, слýтан* „ружан“*, сокоћ'ýтам* (син. *рач'ýнам*), *жудéц* „жупанија“*, пáгуба* „штета“*,*

кумна́т (син. *шурњак*), *депута́т* „посланик“, *сака́ра* „раж“, *пома́на* „дача“ и многе друге (в. Radan, 1984: 343–348).

в) Позајмљенице ушле почев од друге полов. XX века до данас – најбројније су: *бато́за* „вршалица“, *макара́ва* „дизалица“, *фрицидер́* „фрижидер“, *куре́нт* „струја“, *бек* „сијалица“, *пу́нга* „кеса“, *ра́дија* „радио“, *мо́била* „намештај“, *шервеце́л* „салвета“, *портофе́л* (син. *буђ'ела́р*) „новчаник“, *палто́н* „капут“, *фика́т* „јетра“ (син. *ч'р̯'на жиге́рица*), *мунч'ито́р* (син. *послова́ч'*) „радник“, *потогра́ф* и *по́за* „фотографија“, *арти́ст* „глумац“, *брике́та* „упаљач“, *конта́бил* „рачуновођа“, *а́јер* (син. *лу́фт*) „ваздух“, *фурту́на* „олуја“, *трактор́, агрикулту́ра* „пољопривреда“, *гре́ва* (син. *штрајк*), *ста́т* (син. *држа́ва*), *ч'ерере* „(писмена) молба“, *еликоптер́, зи(ј) арист* „новинар“, *ревиста* „часопис“, *абеч'еда́р* (син. *почетни́ца* < хрв) „буквар“, *ма́рфа* „роба“, *каштиг* „зарада“, *џестиона́р* „продавац“, *ре́ст* „кусур“, *витри́на* „излог“, *реце́та* „рецепт“, *(а)пендич'и́та* „слепо црево, запаљење слепог црева“, *дентиста* (син. неол. *зуба́р* < срп, хрв.), *серија́л* „серијски филм“, *га́та* „готово“, *немулцуми́тан* „незадовољан“, *авијито́р* „авијатичар“, *пагуба́ш* „губилац, онај који је претрпео штету“, *реуши́там* „успети“, *мери́там* „заслужити“, *реа́лизатам* „остварити“, *скафа́ндру* „ронилац“, *екскурсија, аутобус, милиција́н* „милицајац“, *струнга́р* „стругар“, *сто́фа* „штоф“, *то́к* „налив перо“, *банке́р, ски́јори* „скије“, *скимбато́р* „мењач“ (на ауту) и многе друге.

2.7.2. Калкирани /преведени термини и изрази:

а) потпуна калкирања: *ме пробу́ла во́да* (< рум. дијал.: m-a străbătút ápa) / син: *се знојим/*, *те́гли да у́мре* (< рум. trage să moară – в. Petrovici, 1935: 205), *би́л/удри́л ка́мен* (< рум. дијал.: o bătut piatra - в. Petrovici, 1935: 211),), *сам да́л телефо́н* (рум.. am dat telefon), *fél de fél* „разне врсте“(< рум. fel de fel), *и́дем до /по/ го́ри* (< рум. merg până /mai/ sus), *ла́м да полу́дим на́ главу* (< рум. o să înebunesc la cap), *ђ'а́нају у дла́ња* „аплаудирају, ударају длан о длан“ (< рум. bat din palme), *гр̯'чи из но́са* (< рум. strâmbă din nas), *да се уми́јеш по ру́ка* (să te speli pe mâini) / али и: *да си уми́јеш ру́ке/, је́ло* (почело је) *да изо́ди тр̯'сто* (рум. a început să iasă aluatul), *асисте́нт медика́л* (< рум. asistent medical), *те́шко ми гла́ви*/ (< рум. vai de capul meu) и др.;

б) Mot-à-mot преузимање: *вај де лу́ме* „тешко овом свету“ (< рум. vai de lume), *сирàка лу́ме* „јадни свете, тешко свету“ (< рум. săraca lume), *вај де капу́л меу* /син.: *те́шко ми гла́ви*/ (< рум. vai de capul meu), *су́та ла су́та*[b] (<рум. sută la sută), *жуми́-жума́* (< рум. jumi-juma) и др.;

в) Полукалкови (делимично калкирање – аутохтоне, словенске лексеме + румунске лексеме): *си про́ст / лу́т* („луд“) / *на́ главу* (уп. рум. eşti prost / nebun la cap), *сам сти́гал на конклу́зију* (рум. am ajuns la concluzia), *н□ма трја́бу* „нема проблема“ (рум. n-are treabă), *је тури́л у па́нику* „успаничио се“ (рум. a intrat în panică), *нр̯'маш фа́ц̨у* /син. *нр̯'маш ли́це* „немаш образа“ (рум. n-ai față /obraz/), *нр̯́си ку то́ћ'е* „фали ти нешто у глави“ (рум. nu eşti cu toate /

la cap/), *дӱш ко́нт* (рум. *ţine cont*), *свӣ ку то́т* „сви скупа“ (рум. toţi, cu tot/ului tot/), *нӭ́сам депуњи́тал /метну́л/ ч'ӭ́рере* „нисам ставио/доставио молбу“ (рум. n-am depus cerere), *постропи́ла ки́ша* /син.: *је попӱ́ска́ла ма́лко ки́ша*/ (рум. a stropit puţin ploaia –в. Petrovici, 1935: 212), *ди́гал пре́ц* „подигао цену“ (рум. a ridicat preţul), *шку́ла за шофе́ра* „ауто чкола“ (рум. şcoala de şoferi), *нӭ́си по́мај до́шал* /син.: *нӭ́си ви́ше до́шал*/ (рум. n-ai mai venit), *и́мам тенсију́њу* / крвни притисак/ (рум. am tensiune), *сам се запачи́тал* „забунио сам се“ (рум. m-am zăpăcit), *сам се ратач'и́тал* „залутао сам“ (рум. m-am rătăcit), *смо дискути́рали* „дискутовали смо“ (рум. am discutat) и многи други.

2.7.3. Поједини румунски позајмљени термини или изрази употребљавају се *напоредо* са аутохтоним или другим страним позајмљеницама истозначним терминима или изразима /синтагмама/: *асисте́нт медика́л – фе́лч'ер*), *голи́н – фагабу́нт, гру́нт – аве́ре – има́ње, магази́н - дуђ'а́н, фјерари́ја – ајзлерија, шуру́б – ш(а)раф, ба́нка – клу́па* и др. (међутим, доста је таквих аутохтоних термина и израза сасвим ишчезло из КГ).

2.7.4. Стране позајмљенице придају КГ извесну специфичну ноту, те их тако идивидуализују међу другим српским говорима.

3. Општи закључци

3.1. Један знатан део архаизама *конзервисан је* у КГ захваљујући деловању појединих балканистичких процеса и романском супстрату у условима скоро двомиленијског суживота Карашевака са другим народима, нарочито са Румунима, у мултиетничком и мултиконфесионалном Банату, услови који су истовремено подстакли развој бројних *иновационих процеса* балканистичког типа.

3.2. Најснажнији и континуирани био је румунски утицај који је захватио све нивое КГ, али није суштински изменио њихову словенску структуру.

3.3. Скоро сви иновациони процеси испољени у КГ захватили су, у појединим сегментима у мањој, у другим у већој мери, све српске говоре у Банату, посебно у његовом румунском делу (в. Радан, 2009: 299–300).

3.4. Најважнији фактор који је подржавао *иновационе процесе* и *промене* био је и остао *билингвалност Карашевака* (исто важи и за остале банатске Србе).

3.5. КГ покушавали су, колико је то било могуће у специфичним условима свога развоја, да се одупру стараним утицајима, у првом реду румунском.

3.6. КГ су били на корак од *губљења свог словенског / српског језичког идентитета*, то јест били би за пар деценија у потпуности румунизирани и тако би изгубили свој национални идентитет, што се није десило захваљујући коренитим променама насталим после 1989. године.

Литература

Ивић, 1990: П. Ивић, *О језику некадашњем и садшњем.*[Приштина – Београд]: БИГЗ – ЈЕДИНСТВО, Балканјању у српским говорима Баната, стр. 189–198).

Ивић, 1991: П. Ивић, *Изабрани огледи,* II том, *Из историје српскохрватског језика*. Ниш: Просвета.

Ивић, 2001: П. Ивић, *Целокупна дела.* II. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. Сремски Карловци • Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојавића.

Младеновић, Радан, 2013: Р. Младеновић, Р. Михај, Дистрибуција енклитика у карашевским и југозападним косовско-метохијским говорима. Темишвар: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната* –Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошком, историјском и теолошком факултету са Западног универзитета у Темишвару (Темишвар, 19 – 21. октобар 2012), Приредио: проф. др Михај Н. Радан, Савез Срба у Румунији, стр. 139–158.

Радан, 2006: Р. Михај, Старина Карашевака у Банату виђена кроз призму топонимије. Timişoara: Probleme de filologie slavă, XIV, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2006, p. 125–142

Радан, 2007: Р. Михај, Утицај страних и савременог српског/хрватског језика на карашевске говоре. Крагујевац: *Српски језик и друштвена кретања*, *Књига 1*, Српски језик, књижевност и уметност, Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (31. X – 01. XI 2006), стр. 251–262.

Радан, 2009: Р. Михај, Иновације у српским говорима у румунском Банату у светлу језичке интерференције (са посебним освртом н карашевске говоре). Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане. Развојни процеси и иновације у српском језику*; 38/1, МСЦ Београд 4–7. IX 2008, стр. 289–301.

Радан, 2011 б: Р. Михај, Карашевска антропонимија у прошлости и данас.Крагујевац: *Српски језик, књижевност, уметност*. Зборник радова V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29-30. X 2010), Књ. 1, *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*, стр. 445–458.

Радан, 2011: Р. Михај, Фонологија и акценат карашевских говора. Главне особине. Букурешт: *ROMANOSLAVICA*, vol. XLVII nr. 3, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine, Asociaţia Slaviştilor din România, Catedra de limbi slave • Catedra de filologie rusă, стр. 155–168.

Радан, 2015: Р. Михај, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад; издавач: Филозофски факултет у Новом Саду • Институт за српски језик САНУ, Београд • Матица српска, Нови Сад.

Радан, 2015 б: Р. Михај, Карашевски топоними фитонимског и зоонимског порекла. Крагујевац:*Путевима српских идиома* – Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана. Уредници: Милош Ковачевић. Владимир Поломац, стр.171–179.

Радан, 2018: Р. Михај, Етничка структура становништва југозападног румунског Баната у средњем веку у светлу топонимије. București*: Romanoslavica, Seria noua*, vol. LIV, nr. 1, Editura Universității din București, стр. 79–98.

Радан, 2019: Р. Михај, Структурне и творбене карактеристике карашевске антропонимије из прве половине XVII века. Темишвар / Ниш: *Исходишта / Originations*, 5, Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији • Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару • Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Editura Universității de Vest, стр. 367–388.

Радан, 2022: Р. Михај, Семантичка и творбена анализа карашевских презимена из XVI века. Timișoara: „*In Honorem Octavia Nedelku*“. (Volum omagial dedicat prof univ. dr Ovtavia Nedelcu la a 65-a aniversare; volum coordonat de: prof. dr. Axinia Crasovschi, lect. Dr. Dușița Ristin). Savez Srba u Rumuniji, 2022. / Uniunea Sârbilor din România, 2022, p. 338–351.

Радан, Ускату, 2022: Р. Михај, М-Р. Ускату, О карашевској антропонимији из XVI века. Темишвар / Ниш: *Исходишта / Originations*, 8, Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији • Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару • Филозофски факултет Универзитета у Нишу / Издавачки центар Универзитета у Нишу, Филозофски факултет, 2022, стр. 235–264.

Реметић, 1997: С. Реметић, Српски призренски говор у светлу језичке интерференције. Деспотовац: *О српским народним говорима* (Научни скуп Деспотовац, 21–22. 8. 1996), стр. 155–165.

Тома, 1998: П-Л. Тома, *Говори Ниша и околних села*. Ниш: Просвета, Институт за српски језик САНУ, Београд, Српски дијалектолошки зборник XLV.

Томић, 1984: М. Томић, *Говор Свиничана*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Српски дијалектолошки зборник.

Miletić, 1903: Lj. Miletić, Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Sùd-Ungarn. Berlin: *Archiv fùr slavische Philologie*, XXV, 1903, str. 161–181.

Petrovici, 1935: E. Petrovici, *Graiul caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București: Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj, BIBLIOTECA DACOROMANIEI condusă de Sextil Pușcariu, nr. 8, Monitorul oficial și imprimeriile statului. Imprimeria națională.

Radan, 1984: M. Radan, Novi prilozi o uticaju rumunskog jezika u leksici karaševskih govora. București: Universitatea din București, Facultatea de limbi și literaturi străine, *Relații culturale, literare și lingvistice româno-iugoslave. Actele Simpozionului VI / Rumunsko-jugoslovenske kulturne, književne i lingvističke veze. Radovi VI simpozijuma*, București, 21-25 octombrie 1982, str. 342–352.

Radan, 1974: M. Radan, Influența limbii române asupra graiurilor carașovene din județul Caraș-Severin. Reșița: *Studii de limbă, literatură și folclor.*

Radan, 2000: M. Radan, Contribuţii privind influenţa germană asupra graiurilor caraşovene. Timişoara: *Probleme de filologie slavă*, VII, Tipografia Universităţii de Vest din Timişoara, str. 73–82.

Radan, 2009: M. Radan, Influența limbii române asupra graiurilor sârbești din Banatul românesc. [Berlin]: Thede Kahl (Hg.), *Das Rumänische und seineNachbarn*. Beträge der Sektion "Sprachwandel und Sprachkontakt in der Südost-Romania" am XXX. Deutschen Romanistentag, Frank&Time, p. 187–205.

Tomić, II: M. Tomić, Antroponimija Karaševaca. II. Нови сад: Посебан отисак из *Зборника за филологију и лингвистику*, XV/2, 1972, стр. 213–227.

Tomić, 1972: M. Tomić, Antroponimija Karaševaca. Нови сад: Посебан отисак из *Зборника за филологију и лингвистику*, XVII/1 за 1974, 1974, стр. 213–227.

Tomici, 1974: M. Tomić, Elemente lexicale românești în graiul sîrbesc din localitatea Svinița (Județul Mehedinți). [București]: *Fonetică și dialectologie* (Extras), vol IX, Editura Academiei Republicii Socialiste România, стр. 165–176.

СКРАЋЕНИЦЕ ЗА КАРАШЕВСКА НАСЕЉА

В – Водник
Ј – Јабалче
К – Карашево
Кл - Клокотич′
Л – Лупак
Н - Нермић′
Р – Равник

ТЕХНИЧКЕ СКРАЋЕНИЦЕ

бан. - банатски
буг. – бугарски
вар. – варијанта
дијал. – дијалекатски
ж.р. – женски род
КГ – карашевски говори
мађ. - мађарски
макед. – македонски
м.р. – мушки род
нем. – немачки
оКГ – остали карашевски говори
през. – презиме
рум. – румунски
с.р. – средњи род
срп. – српски
тур. – турски
уп. – упореди

Mihaj Radan

SYNTHETIC VIEW OF THE INFLUENCE OF THE ROMANIAN LANGUAGE ON CARASHOVEAN IDIOMS WITH SPECIAL EMPHASIS ON THE SYNTACTIC AND LEXICAL SEGMENTS

Summary

The introductory part of the paper presents the most basic characteristics of the Carashovean ethnic enclave emphasizing the specific development conditions of the Carashovean community over the centuries, after which the results of the process of foreign influence, especially Romanian, on the prosodic, phonetic-phonological and morphological levels of Carashovean idioms are briefly enumerated. The second part of the paper describes in more detail the processes caused by Romanian influence, bilingualism and other factors in the syntax and lexicon of the aforementioned idioms. The conclusions briefly state the causes and consequences of centuries-old development in the Romanian environment on the linguistic level, as well as the contacts of Carashoveans with the Romanian population and the bilingualism of the Carashoveans.

Keywords: Banat, Carashoveans, Carashovean idioms, Romanian influence, results of Romanian influence, bilingualism.